

Ten geleide

Je n'ai pas l'intention de sacrifier au genre, dont j'ai assez dit combien il était à la fois convenu et illusoire, de l'autobiographie.

Pierre Bourdieu, Esquisse pour une auto-analyse

1. Hugo Verdaasdonks *Snijvlakken* is onvermijdelijk een onaf boek geworden. Verdaasdonk was er al de nodige tijd mee bezig, toen hij ernstig ziek bleek en uiteindelijk, onverwacht snel, in Amsterdam overleed op 9 oktober 2007. Zijn eigen opzet was om aan de hand van geactualiseerde bewerkingen van zijn belangrijkste tijdschriftpublicaties een beeld te schetsen van de ontwikkeling in zijn literatuurwetenschappelijke arbeid. Een deel van de actualisering van de oorspronkelijke teksten heeft hij zelf gedaan, en ook in de selectie en volgorde van de artikelen (in de vorm van opeenvolgende hoofdstukken van één boek) heeft Verdaasdonk helemaal zelf de hand gehad. Het boek geeft dan ook voor het overgrote deel het beeld dat de auteur zelf heeft willen opbouwen. Slechts in enkele gevallen hebben beide ondergetekenden, in overleg met Dorothee Verdaasdonk, tot kleine wijzigingen gemeend te moeten overgaan. Essentiële ingrepen, zoals aanpassingen in de gebruikte literatuur, actualisering van wetenschappelijke of literaire discussies waar Verdaasdonk zich in begaf of verdiscontering van latere publieke reacties op zijn oorspronkelijke artikelen, zijn door ons niet gedaan. Dit zou te zeer tot speculatieve invullingen geleid hebben, die zonder twijfel veraf zouden hebben gestaan van wat Verdaasdonk zelf beoogde met zijn boek. Onvermijdelijk gevolg hiervan is dat in sommige stukken in het achtergelaten manuscript nog anachronismen of verouderde bronnen voorkwamen. Ook vertoont het boek soms de nog zichtbare tekenen van het abrupt afgebroken denkproces. Niettemin zijn wij van mening dat het boek als geheel al zodanig af en coherent was, dat het het licht kan zien en de lezer een voldoende compleet inzicht geeft van de wording van Verdaasdonks denken en het bijbehorende wetenschappelijke oeuvre.

Met dit 'Ten geleide' willen wij een leeswijzer voor dit boek verzorgen. Wij beogen een korte inleiding te geven op Verdaasdonks leven en vooral denken en voorts enig reliëf te

geven aan de ontwikkeling die hij doormaakte, steevast op het snijvlak van letterkunde en sociologie.

2. Hugo Verdaasdonk werd op 7 juni 1945 geboren in Amsterdam als zoon van advocaat en dichter Mattheus Verdaasdonk. Hij studeerde Franse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, een misschien wat onverwachte achtergrond voor iemand die zich uiteindelijk manifesteert binnen neerlandistiek en literatuursociologie. Zelf zei hij erover:

‘Op de middelbare school was ik redelijk goed in talen. Voor Frans scoorde ik op het eindexamen het slechtst. Ik wilde geen Nederlands studeren, omdat ik dacht de literatuur wel bij te kunnen houden. Eigenlijk wilde ik Russisch studeren, een voor mij onbekende taal. Maar ik wist niet hoe ik dan na mijn afstuderen aan de slag moest komen. Op het ministerie geheime rapporten over kolchozen vertalen? Als dubbelspion naar Moskou? Het was immers de tijd van de Koude Oorlog. Of als literair vertaler mijn brood verdienen? Van vertalen kon je echt niet leven. (...)’

Ook sociologie studeren kwam niet in hem op. ‘Dat leek in mijn tijd toch wat veel op de sociale academie. Wat er in de jaren zestig allemaal gebeurde, vond ik wel ludiek en vermakelijk, maar er werden tónnen onzin over je uitgestort. Mijn studie Frans was dus in zekere zin een negatieve keuze - maar de Franse literatuur vond ik wel interessant. Zo zie je maar weer dat belangrijke keuzen in het leven niet zo rationeel worden gemaakt.’ (Knapen 1995:239)

In 1970 rondsde hij zijn studie af. Vanaf 1972 tot 1981 was hij werkzaam aan de VU als docent moderne Franse letterkunde. Verdaasdonks, achterin dit boek geplaatste, publicatielijst vertoont duidelijk Franse sporen in deze periode.

Ophef maakte hij in dezelfde tijd met zijn functie bij het instituut Nederlands van de UvA. In een persoonlijke terugblik op die jaren schrijft Marita Mathijssen, inmiddels emeritus-hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan dezelfde universiteit, in 2005 over het ‘paard van Troje’ dat de Amsterdamse neerlandistiek werd binnengehaald:

Het paard heette Hugo Verdaasdonk. In 1974 verscheen de eerste aflevering van een serie artikelen die de letterkundige neerlandistiek op zijn kop zou zetten en die tot op heden nog steeds gevolgen heeft. Vanaf toen was er een kleine maar invloedrijke groep neerlandici die alles beoordeelde vanuit de methodologie. Het was alsof er een banvloek uitgesproken werd over de letterkundige neerlandistiek tot dan toe. Niemand, niemand voldeed aan de strenge eisen van de natuurwetenschappen en daar alleen viel heil te verwachten. *Merlyn* deugde niet, *Maatje* deugde niet, *Lämmert* deugde niet, het was allemaal ‘verstehen’ en ‘hineininterpretieren’ en vooral toepassing van de hermeneutische cirkelredenering. Hermeneut: het werd een scheldwoord voor iedereen die poëzie of proza analyseerde. De toenmalige hoogleraar Jaap Oversteegen en Hugo Verdaasdonk konden met verhitte koppen

tegenover elkaar aangetroffen worden, de een beweerend dat er door achterhouden van materiaal en deductie best nog een interpretatieve hypothese te bewijzen viel, de ander beweerend dat dat met letterkundige teksten onmogelijk was. (Mathijssen 2005: 53)

De door Mathijssen genoemde serie artikelen, die in 1974 en 1975 in de eerste twee jaargangen van het (literair!) tijdschrift *De Revisor* verschenen, vormen het openingshoofdstuk van *Snijvlakken*. Op de plaats die deze artikelen innemen in Verdaasdonks werk en het door Mathijssen geschetste debat, komen we zo terug. In 1979 promoveerde Verdaasdonk aan de Vrije Universiteit op *Critique littéraire et argumentation*, waarvan twee jaar later de Nederlandstalige handelseditie verscheen: *Literatuurbeschouwing en argumentatie*, een onderzoek dat de stelling verdedigt dat literatuurbeschouwers slechts een beperkt aantal strategieën hanteren om uitlatingen over literatuur te legitimeren.

In 1981 kreeg Verdaasdonk de mogelijkheid om als hoogleraar Literatuursociologie een nieuwe afdeling te beginnen aan de Universiteit van Tilburg, bij de nieuw opgerichte faculteit Letteren. In een interview in 1990 blikt Verdaasdonk terug op het begin: 'We zijn natuurlijk door het toeval geholpen dat de mogelijkheid zich voordeed in Tilburg een team te formeren. In de jaren zeventig hebben Van Rees en ik kritiek uitgeoefend op de interpretatie - op het gangbare tekstgerichte onderzoek. Daaruit volgde dat we dat niet wilden doen. Het lag voor de hand een probleemstelling te ontwikkelen die op die manier uitgewerkt kon worden. Bijvoorbeeld: "de kwaliteit die aan teksten wordt toegekend is geen kwestie van intrinsieke eigenschappen van die teksten, maar komt voort uit wat mensen doen, wat uitgeverijen doen, wat critici doen." Kwaliteit is het resultaat van een samenspel van allerlei instituties.' (Franssen 1990: 149-150). Zijn belangrijkste naaste medewerker was inderdaad Kees van Rees, met wie hij, sinds zij in 1974 het principiële artikel 'Methodologie en literatuurbeschouwing' hadden gepubliceerd, was blijven samenwerken.

1981 was, ten slotte, ook het jaar dat Verdaasdonk in *de Revisor* het artikel 'De kunstsociologie van Pierre Bourdieu' publiceerde. Daarmee is hij volgens de BNTL, de *Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Literatuurwetenschap*, de eerste die in Nederland, in elk geval op letterkundig gebied, over Bourdieu publiceerde. (Ruim 25 jaar later, in het voorjaar van 2008, behaalde Bourdieu in een enquête onder de deelnemers aan het wetenschappelijke neerlandistiekcongres *Achter de verhalen* in Nijmegen zowel de eerste plaats als huidige meest invloedrijke theoreticus als meest overschatte theoreticus binnen de neerlandistiek.) In 1979 had een Franse collega Verdaasdonk gewezen op een pas verschenen boek dat hij móest lezen: *La Distinction*. Verdaasdonk, achteraf: 'Bourdieu heeft vanaf het einde van de jaren zestig binnen de sociologie zeer actief gepubliceerd. Dat was mij geheel ontgaan. Dit is een bewijs van de compartimentering van universitaire studies: bij letterkunde dringt geen sociologie of psychologie door. Zeker niet in die tijd. Dat was jammer, want ik interesseerde me in die periode erg voor psychologisch onderzoek naar het lezen van teksten. Ik kan dus wel stellen dat mijn kennismaking met Bourdieu niet het

resultaat is van een bewuste zoektocht.’ (Knapen 1995:239). Bourdieu’s ideeëngoed bleef altijd prominent aanwezig in Verdaasdonks denken en doen, zij het dat hij steeds ook kritische kanttekeningen bleef plaatsen bij het werk van Bourdieu. Zowel Bourdieu als Verdaasdonk bleven zich ontwikkelen. Jaap Goedegebuure en Odile Heynders stelden midden jaren negentig in een interview met Verdaasdonk een breuk vast in Bourdieu’s denken én Verdaasdonks appreciatie, die zich voltrekken zou ten tijde van de verschijning van *Les règles de l’art* (1989). De Franse denker staat veel dichter bij tekstgerichte analyse dan Verdaasdonk, stellen de interviewers. Verdaasdonk reageerde: ‘Dat boek vind ik hoogst problematisch. (...) Bourdieu neemt daar wel erg veel afstand van eerdere uitgangspunten, met name van die welke hem tot een belangrijke empirische socioloog hebben gemaakt.’ (Goedegebuure/Heynders 1996:120). We zullen op de inhoudelijke kant van deze ontwikkeling hierna nog terugkomen. Overigens was het niet alleen de knieval richting tekst-analyse die een punt van kritiek werd voor Verdaasdonk, ook Bourdieu’s complexe habitus-begrip bleef object van onderzoek én kritiek.

Duidelijk is in elk geval dat Verdaasdonks werk het laatste decennium steeds meer een individuele, ‘psychologische’, dimensie kreeg: hij erkende enerzijds Bourdieuaanse drang tot distinctie, maar stelde steeds vaker de vraag waarom er binnen een (sub)veld tussen min of meer gelijkgestemden tóch enorme meningsverschillen konden bestaan over het toekennen van kwaliteit aan individuele werken.

3. Wie artikelen over Verdaasdonks werk leest, hoeft nooit lang te wachten voordat de botsing tussen de traditionele filologie en de institutionele benadering ter sprake komt. We zagen hiervoor, bijvoorbeeld bij Mathijssen, al enkele ‘externe’ contouren van dat conflict. Maar wat is nu feitelijk de inzet?

Historisch gezien hebben zich in de geschiedenis van de neerlandistiek, sinds haar ontstaan aan het begin van de negentiende eeuw, vaker wijzigingen van wetenschappelijke benadering voorgedaan. Toch is het te vergaand om in dergelijke gevallen te spreken van een werkelijke paradigma-wisseling. Natuurlijk heeft in Nederland de naoorlogse *structuralist turn*, althans de poldervariant daarvan onder auspiciën van het tijdschrift *Merlyn*, een revolutionaire nieuwe benadering van het literaire werk breed ingang doen vinden. Hierbij moet wel meteen aangetekend worden dat de autonomistische benadering van *Merlyn* vanaf zijn eerste jaargang (in 1962) kritiek ondervond. In de eerste plaats, contemporain, uit ‘personalistische’ hoek, maar ook binnen de wetenschappelijke neerlandistiek zijn kanttekeningen geplaatst bij de louter werkimmanente benadering van *Merlyn*. De Leidse hoogleraar Anbeek relativeerde de oorspronkelijkheid van het ideeëngoed van *Merlyn* (Anbeek 2001). Sonja Kobus betoogde al eerder dat het paradigma van de merlinisten van het eerste uur veel ruimer was dan louter tekstimmanent en noemt in dat verband met name Oversteegen, wat het door Mathijssen geschetste beeld op zijn minst relativeert (Kobus 1996). Thomas Vaessens concludeert in 2003 met betrekking tot de doorwerking van de ideeën van

Merlyn, dat het tijdschrift eerder een doorgeefluik was van een (modernistisch) waardenstelsel, dat al voordien bestond: 'verder moeten we de invloed van *Merlyn* vooral niet overschatten'. (Vaessens 2003:185)

Wat in retrospect opvalt, is dat zowel het grote succes van de merlinistische benadering binnen de bestudering van de Nederlandse letterkunde, als het stof dat *Merlyn* deed opwaaien nooit aantastte wat Walter Benjamin betitelde als het *aura* van het literaire werk, of wat met Bourdieu het *charisma* of *geloof* genoemd kan worden. De meest fervente contemporaine tegenstanders hadden (ernstige) bezwaren tegen de methode, maar betwijfelden nooit de bijzondere status van het onderzoeksobject: die was gegeven. Of het nu een novelle van Vestdijk, roman van Reve of gedicht van Lucebert betrof. Het verklaart ook de totaal onproblematische wijze waarop in de jaren jaren zestig aan het Nijmeegse Instituut Nederlands de hoogleraar Nederlandse letterkunde Asselbergs - een *old school* filoloog - zelf een structuralistisch georiënteerde collega-hoogleraar liet benoemen in de persoon van Karel Meeuwesse.

Het is in het licht van Verdaasdonks bijzondere positie binnen de literatuurwetenschap, merkwaardig genoeg, verhelderend die lokale lijn even door te trekken. Binnen de Nijmeegse Neerlandistiek ontstond in de eerste helft van de jaren zeventig, ongeveer dezelfde periode dus waarover Mathijsen spreekt met betrekking tot de UvA, grote commotie vanwege de diverse, vooral door studenten bepleite, benoemingen van jonge literatuursociologen van marxistische snit. De perikelen rond hun aanstellingen, die overigens veel te maken hadden met een bredere strijd van (vermeend) progressieve studenten versus een (vermeend) conservatieve staf, kenmerkten zich door tal van conflicten die al snel de Nijmeegse universiteit tot op het hoogste bestuursniveau bezighielden, zelfs uitgebreid de landelijke pers haalden en uiteindelijk leidden tot een lange bezetting van het Instituut Nederlands. (Joosten 1998:119-131) Opmerkelijk is hier vooral dat, achteraf bekeken, in feite niet getornd werd aan *charisma* of *geloof*. Ofwel werd er van studentenzijde geklaagd over de afwezigheid van high-brow-theorieën van Lukacs of de *Frankfurter Schule*, ofwel vond men dat andere tekstgenres, zoals bijvoorbeeld door de 'burgerlijke' kritiek veronachtzaamde arbeidersliteratuur of pulp (in die tijd 'massaliteratuur' genoemd) in aanmerking kwamen voor een even serieuze analytische benadering als de traditionele gevestigde literatuur. De wens om literatuursociologie deel van het curriculum te doen worden, had ook niet per se wetenschappelijke oogmerken, zoals uit een van de talloze toentertijd verspreide stencils blijkt: 'Al jarenlang strijden studenten Nederlands voor een literatuur- en taalwetenschap die een reële bijdrage kan leveren aan de strijd voor de maatschappelijk onderdrukte klasse, om daarmee ook aan hun studie een zinvoller fundering te geven.' (Geciteerd in Joosten 1998:126).

Deze revolutionaire beweging - die uiteraard niet alleen in Nijmegen en niet alleen binnen de neerlandistiek opgang maakte - switchte moeiteloos heen en weer tussen problematisering van het object naar problematisering van de benaderingswijze en weer

terug. De impuls erachter was steeds echter eerder politiek-maatschappelijk dan wetenschapstheoretisch, in de zin dat de fundamenten van de literatuurwetenschap zelf kritisch tegen het licht werden gehouden of dat er oog was voor de mechanismen die maken dat literatuur tot literatuur wordt.

Veel ophef maakte die studentenrevolte intussen wel. In een beschouwing als die van Mathijssen ligt dan ook al snel het risico op de loer dat Verdaasdonk gezien wordt als een post-1968 product met een revolutionaire agenda vergelijkbaar met zoals de Nijmegenaren die erop nahielden. En allicht was in de eerste helft van de jaren zeventig de tijdgeest ernaar om veranderingen van allerlei slag wortel te doen schieten. Toch kan het geen kwaad erop te wijzen dat de vragen die Verdaasdonk zich in die periode publiekelijk begon te stellen allicht niet revolutionair in politieke zin waren, maar intussen wel aanmerkelijk fundamenteler vanuit theoretisch oogpunt. Het al even genoemde 'Methodologie en literatuurbeschouwing', dat verscheen in de bundel *Controversen in de taal- en literatuurwetenschap* is wat dat betreft illustratief. Het is een artikel, gebaseerd op een college dat Kees van Rees verzorgde voor de School voor Taal- en Letterkunde in Den Haag, op 11 maart 1974 (toevallig precies het moment waarop in Nijmegen de protesten van studenten Nederlands met een bezetting van het Instituut Nederlands tot een absoluut hoogtepunt kwamen). Van Rees' college werd door beide auteurs flink bewerkt en verscheen mede onder Verdaasdonks naam.

Hier is rudimentair aanwezig wat Verdaasdonk later veel breder uitwerkt in de *Revisor*-artikelen die nu het openingshoofdstuk van *Snijvlakken* vormen. Op zeer ingehouden en correcte wijze wordt niettemin de bijl gezet aan de wortels van de gangbare literatuurwetenschap, die welbeschouwd geen wetenschap mag heten: 'De, mogelijk wat choquerende, vraag die we in deze paragraaf willen behandelen, is: zijn de huidige literair-wetenschappelijke vraagstukken niet voor een belangrijk deel als *schijnproblemen* op te vatten?' (Van Rees/Verdaasdonk 1974:118) Hier worden de lijnen uitgezet naar het onderzoek zoals dat vanaf de jaren tachtig in Tilburg geëffectueerd zou worden. Zoals opgemerkt, kende Verdaasdonk op dat moment Bourdieu's werk nog niet, maar duidelijk was wel dat het axiomatische karakter van wat literatuur is een belangrijk punt van kritiek vormde: 'ons bezwaar is, dat wat *literair* is, en wat een *tekst* is, in de literatuurbeschouwing min of meer als evident wordt opgevat'. (Van Rees/Verdaasdonk 1974:117) Ten onrechte, aldus beide auteurs. Mede hierdoor kan de literatuurwetenschap niet hard maken dat er een serieus gefundeerd literatuurwetenschappelijk paradigma bestaan zou. De vigerende literatuurwetenschap voldoet niet aan de wetenschappelijke basisvoorwaarden, zoals uiteengezet door Popper, Hempel en Kuhn. Het probleem laat zich, volgens Verdaasdonk en Van Rees, als volgt samenvatten: de literatuurwetenschap is niet compatibel met enig bestaand methodologisch kader; de problemen die men zich stelt gaan uit van de vanzelfsprekende literariteit van het onderzoeksobject, een postulaat dat niet empirisch te valideren is; men kan pas van een wetenschap spreken wanneer men kritische analyses maakt van voorgaande problemen.

4. Het lijkt geen twijfel dat Bourdieu misschien wel de geestelijke leidsman van Verdaasdonk werd. Daarom is het allicht des te zinvoller erop te wijzen dat Verdaasdonk vanaf den beginne serieuze kanttekeningen plaatste bij diens werk en vrijwel meteen zijn eigen houding bepaalde en eigen koers uitzette. Uit een interview uit 1995 blijkt de dubbele verhouding die Verdaasdonk in dezen innam.

Bourdieu bracht (...) zijn ideeën met *Schwung* en ironie. Daar ben ik zeer op gesteld. Omdat dergelijke mensen er veel te weinig zijn, is het op de universiteit vaak erg saai, detaillistisch en ambtelijk. Ik wil graag het respect betuigen dat Bourdieu verdiend heeft. Ik sta intellectueel bij hem in de schuld; ik heb geen enkele moeite dat te erkennen. Toch hebben we vanaf het begin problemen met het werk van Bourdieu gehad. Er zitten formidabele mogelijkheden in, die de meester - als ik hem zo mag noemen - in onze optiek laat liggen. Qua methodologie en qua empirische gefundeerdheid is zijn werk zwak. (Knapen 1995:243)

Zoals we vermeldden, presenteert Verdaasdonk (samen met K. Rekvelt) in 1981 in *De Revisor* het werk van Bourdieu als eerste voor het Nederlandse (literair geïnteresseerde) publiek. Opmerkelijk voor een introducerend artikel als dit, is dat het inderdaad niet louter een instemmende staalkaart van een nieuw ontdekt gedachtegoed is, maar dat er meteen al serieuze kanttekeningen geplaatst worden bij Bourdieu's opvattingen. Zo blijkt er duidelijk distantie wanneer Bourdieu te betrappen lijkt op de aanname dat kunst, zoals in de klassieke opvatting, toch inherente 'objectief vaststelbare' kwaliteiten zou hebben, die gepercipieerd kunnen worden door consumenten met de juiste waarnemingscategorieën. 'De fundamentele reden waarom Bourdieu's uiteenzetting niet bevredigt is dat ook in *La distinction* het begrip "esthetische waarneming" onvoldoende wordt geïnterpreteerd.' (Verdaasdonk/Rekvelt 1981:51) Belangrijkste bezwaar: Bourdieu heeft er te weinig onderzoek en nadere analyse naar verricht.

Dat Bourdieu de spreekwijzen die omtrent kunst gebezigd worden niet nader analyseert en dat hij de esthetische waarneming een vermogen acht dat bepaalde groepen bezitten, vormt voor ons aanleiding te zeggen dat hij van het bestaan van zekere spreekwijzen over kunst zonder meer concludeert tot het bestaan van manieren van waarnemen die met deze spreekwijze overeen zouden komen. Bourdieu's ongemotiveerde stap verrast, aangezien hij elders juist gewaarschuwd heeft tegen de opvatting volgens welke hetgeen mensen over kunst zeggen betrouwbare aanwijzingen oplevert over hun ervaringen bij het beschouwen van kunstwerken. (Verdaasdonk/Rekvelt 1981:51)

Een tweede kanttekening bleef Verdaasdonk altijd fascineren. Het betreft een overigens veel bediscussieerd kernbegrip in Bourdieu's arsenaal: de *habitus*. Verdaasdonk is kanttekeningen blijven plaatsen bij het generaliserende dat het concept van de *habitus* aankleeft: het doet, zijns inziens, geen recht aan de individuele, soms zelfs diametraal

tegengestelde, keuzes die *binnen* een (sub)veld van zogenaamd gelijkgestemden blijken te bestaan.

De bewering dat de habitus de internalisering is van specifieke levensomstandigheden is uitermate globaal. Zolang niet wordt verhelderd hoe een habitus ontstaat en wat hij precies omvat, blijft het risico levensgroot dat observaties over het gedrag van mensen tot simplificerende conclusies leiden omtrent hun levensomstandigheden en het beeld dat zij hiervan hebben. Hoewel Bourdieu herhaaldelijk waarschuwt tegen dergelijke conclusies, lijkt ons de door hem gelegde relatie tussen 'ethische dispositie' en het feit dat bepaalde maatschappelijke groepen afstand kunnen nemen van de meest onmiddellijke levensbehoeften zo'n simplificatie te zijn. (Verdaasdonk/Rekvelt 1981:53)

Wat vooral opvalt, is dat Verdaasdonks eerste publieke uiteenzetting met Bourdieu's gedachtegoed al de kiemcel bevat van zijn latere eigen onderzoeksagenda: Bourdieu is, op dit moment al, enerzijds te weinig *empirisch* en anderzijds te globaal, met te weinig verdiscontering van individuele keuzes van kunst- en cultuurconsumenten.

Bijna twintig jaar later zien we hoe Verdaasdonk in debat met andere Bourdieu-aanhangers blijft hameren op de tekortkomingen van een niet-empirische literatuurwetenschap. Zo blijft Verdaasdonk zich afzetten tegen de opvatting die hij Bourdieu toedicht dat literatuur een intrinsieke waarde zou hebben. Bourdieu's benadering van literatuur blijft sterk normatief, stelt Verdaasdonk in 1997: 'it remains bound to a conception of literature stating that a text qualifies as a masterpiece if it reflects the awareness of the conditions under which it's produced.' En hij voegt daar enigszins vellein meteen aan toe: 'Certainly, such a conception of literature sounds much more sociological than a conception of literature which demands that truly great literature shows an acute awareness of man's existential struggle - but both are equally normative and equally arbitrary.' (Verdaasdonk 1997:59)

5. Waaruit bestond de aantrekkingskracht van Bourdieu's theorie voor Verdaasdonk? Afgaande op de ontwikkeling van Verdaasdonks eigen onderzoeksagenda, lijkt hij onder andere geïnspireerd te zijn door Bourdieu's stelling dat kunst en commercie geen gescheiden werelden zijn. De economie van winst op de lange termijn die volgens Bourdieu kenmerkend is voor de literaire wereld (Bourdieu 1983), is uiteindelijk een economie die aan regels voldoet en dus kenbaar en in principe voorspelbaar is, zij het dat de regels wat anders zijn dan in de economie zoals we die elders kennen. Dit aspect van Bourdieu's theorie biedt Verdaasdonk de gelegenheid om onderzoek naar literatuur te doen dat relevant is voor de boekenbranche omdat het inzicht geeft in het functioneren van de producenten (auteurs, uitgeverijen), distributeurs (boekhandels en boekenclubs) en consumenten (lezers, boekkopers en -leners). Deze interesse, die vermoedelijk voortvloeit uit maatschappelijke betrokkenheid en de wens of noodzaak om studenten op te leiden voor maatschappelijke posities, vormt een rode draad in Verdaasdonk's oeuvre,

van diens oratie bij de aanvaarding van de leerstoel literatuursociologie tot aan het in dit boek opgenomen 'De auteurs als A-merk' (hoofdstuk 11).

Bourdieu's theorie helpt Verdaasdonk ook om te begrijpen waarom de letterkunde er nooit in is geslaagd om kennis op te leveren die relevant is voor de boekenbranche. Uit distinctiedrang moet de culturele elite, waartoe ook de letterkundigen behoren, het economische in hun handelen ontkennen. Zij dienen een beeld van zichzelf in stand te houden als belangeloos om zich te onderscheiden van de economische elite, degenen die aanzien verwerven dankzij hun financiële succes. Alleen zo kunnen zij hun smaak doen voorkomen als een universele goede smaak en hun smaakoordeel opleggen aan anderen via hun activiteiten binnen en buiten het literatuuronderwijs, aldus Bourdieu. Aandacht voor economische processen rond literatuur en lectuur zijn dan misschien niet taboe, letterkundigen zullen deze processen nooit als meer zien dan als een randverschijnsel, een bijzaak. Voor letterkundigen is de literaire kwaliteit van de tekst het kernpunt omdat zij het aan hun positie in de samenleving verplicht zijn om het lekenpubliek te imponeren en betoveren met verfijnde kwaliteitsoordelen en complexe betogen over literatuur. Ook al bevatten dergelijke betogen herhaaldelijk uitspraken over effecten van literaire teksten op de lezer, de lezers zelf worden niet onderzocht omdat zij behoren tot de randverschijnselen. Verdaasdonk vond hier een theoretische verklaring voor het door hem beleefde gat tussen enerzijds de letterkunde en anderzijds het boekenvak als praktijk van lezen, lenen en (ver)kopen van boeken.

Dit is misschien wel de reden dat Verdaasdonk als hoogleraar nooit kwaliteitsoordelen velde over literatuur, hoewel hij er als mens en onverzadigbare lezer wel degelijk meningen over had. Kwaliteitsoordelen *ex cathedra* zijn namelijk een belangrijke reden dat de letterkunde niet empirisch wilde worden. Tegelijk kunnen we vanuit deze uitgangspunten begrijpen waarom Verdaasdonk een welhaast extreme desacralisering van literatuur hanteerde als nulhypothese in zijn onderzoeksprogramma. Die nulhypothese is, min of meer, dat literaire boeken geen ander soort product zijn dan wasmachines, zoals hij wel eens heeft gezegd in een college naar aanleiding van Alphons Silbermanns literatuursociologie. Wat kunnen we verklaren en wat kunnen we niet verklaren aan het gedrag van boekenlezers, boekenbesprekers, boekenuitgevers en boekenauteurs wanneer we net doen alsof literaire boeken gewone producten zijn? Met dit uitgangspunt lopen we niet het gevaar dat we vooraf al aannemen dat literatuur een bijzondere categorie producten is waarvoor we de gebruikelijke informatiebronnen (consumenten) en onderzoekstechnieken (statistiek) niet hoeven te gebruiken. Dit is een nulhypothese zoals die gebruikelijk is in de sociale wetenschappen, namelijk als gedachte-experiment, niet als geloofsbelijdenis. Sommige tegenstanders zagen echter het laatste. Binnen traditioneel letterkundige kringen werd wel smalend gesproken over de Tilburgse boekentellers.

6. Wanneer Verdaasdonk zijn aandacht verlegt van de literaire tekst en de letterkunde *an sich* naar de lezers, kopers en leners van boeken en de rol van recensenten en critici als

informanten van deze groepen, blijken Bourdieu's theorie en ook de theorie van een andere vooraanstaande socioloog (Raymond Boudon) teleurstellend weinig houvast te bieden voor het formuleren van hypothesen over het gedrag en de opvattingen van deze groepen mensen. Bovendien blijken ook deze theorieën de toets van Verdaasdonk's kritiek niet te kunnen doorstaan. Zoals eerder aangestipt, vindt Verdaasdonk dat Bourdieu de begrippen *habitus* en ook *homologie* gebruikt zonder daarvoor bevredigende en consistente definities te geven (zie hoofdstuk 3 van deze bundel). Boudon neemt claims van letterkundigen over universele waarden van literatuur naar Verdaasdonk's zin veel te gemakkelijk voor lief (hoofdstuk 2).

In de loop van de tijd ruilt Verdaasdonk de sociologische invalshoek waarin grootschalige maatschappelijke verbanden en tegenstellingen centraal staan, meer en meer in tegen een economische en psychologische benadering van het handelende individu. De naamswijziging van zijn onderzoeksgroep en onderwijsprogramma illustreert dit: van 'literatuursociologie' naar 'marketing en sociologie van het boek'. Wanneer we de lezers, leners en kopers willen begrijpen, moeten we onderzoeken hoe zij denken, hoe zij kiezen en wat zij prefereren. Uiteindelijk komt hij steeds dichterbij de buurt van de *rational choice* theorie, zie bijvoorbeeld hoofdstuk 9, die individuele beslissingen centraal stelt en momenteel een brug vormt tussen stromingen in de economie en de sociologie.

De *rational choice* theorie, die in de sociologie bekend is geworden door onder anderen de Groningse socioloog Siegwart Lindenberg (1985), neemt het individu als uitgangspunt en probeert zijn handelen te verklaren door de situatie waarin het zich bevindt, de opties die het ziet om te handelen en de verwachtingen en voorkeuren van het individu jegens deze opties. Samenlevingen en andere sociale verbanden worden gezien als het resultaat van individuele handelingen: sociale structuur volgt uit individuele handelingen. Dit is een duidelijk andere benadering dan institutionele of structuralistische theorieën die het individueel handelen zien als het gevolg van structuren zoals instituties, normen, waardepatronen en tradities, waarvan Bourdieu's theorie een voorbeeld is. Met de *rational choice* theorie wordt Verdaasdonk's onderzoekobject de individuele lezer in plaats van een sociale klasse of subklasse van lezers.

We nemen aan dat Verdaasdonk zich verder in deze richting ontwikkeld zou hebben wanneer dat hem vergund was geweest. Niettemin moeten we er rekening mee houden dat ook de *rational choice* theorie uiteindelijk niet zou hebben voldaan aan Verdaasdonk's eisen; hij heeft de lat steevast erg hoog gelegd voor theorieën. Waar andere onderzoekers een theorie als heuristisch gebruiken – er de bruikbare dingen uit gebruiken, de onbruikbare zaken verwijderen of naar eigen inzicht aanpassen – lijkt Verdaasdonk sinds zijn programmatische start van een theorie te eisen dat zij een logisch en empirisch sluitende constructie is. Een enkel feilen volstaat voor hem om een theorie te verwerpen.

7. Ook bij ontstentenis van een goedgekeurde theorie heeft Verdaasdonk een empirisch onderzoeksprogramma opgezet en uitgevoerd. In dit boek zijn diverse resultaten opgenomen van onderzoek naar literaire deskundigen (leden van jury's, literaire critici) en boekenlezers en –leners. Het onderzoek heeft twee opvallende kenmerken. Op de eerste plaats stelt Verdaasdonk doorgaans ad hoc hypothesen op over het gedrag van lezers, critici, uitgevers en jury's voor literaire prijzen in plaats van ze uit een theorie af te leiden. De inzichten en verwachtingen over de praktijk van een lezer, criticus, jury etc. die hij aan den lijve heeft opgedaan als fervent lezer, gesprekspartner van critici, lid van besturen in de letteren e.d., zet hij om in hypothesen die hij vervolgens in empirisch onderzoek toetst. Op dit punt toont hij zich een typische positivist, die liever de feiten laat spreken dan een onvolwaardige theorie omhelst.

Op de tweede plaats heeft hij in zijn onderzoek steeds geprobeerd om geavanceerde statistische methoden toe te passen. In dit boek treft de lezer diverse voorbeelden aan. In hoofdstuk 4 wordt de algemene statistische techniek van de variantie-analyse toegepast, waarmee systematische verschillen tussen groepen recensies kunnen worden aangetoond. In hoofdstuk 6 past hij sociale netwerkanalyse toe, waarmee de relaties of betrekkingen tussen personen en, in dit geval, concepten onderzocht kunnen worden. In de daarop volgende twee hoofdstukken gebruikt hij een speciale statistische techniek, namelijk *event-history* analyse, om de rol van tijd in processen te analyseren: hoe lang duurt het voordat iemand een literaire prijs krijgt? In hoofdstuk 9 gebruikt hij multilevel latent class analyse om latente clusters van smaakvoorkeuren bij lezers te vinden. Hij stond zelfs op het punt om Bayesiaanse statistiek toe te passen (zie de aanzet daartoe in hoofdstuk 7). Verdaasdonk toont zich op de hoogte van en vaardig in de toepassing van de meest recente ontwikkelingen in de sociaal-wetenschappelijke methoden.

De keuze voor deze analyses is zonder twijfel gemotiveerd door zowel persoonlijke nieuwsgierigheid als door een rotsvast geloof dat nieuwe, geavanceerde analysemethoden zaken kunnen blootleggen die op geen andere manier ontdekt kunnen worden. In ieder geval kunnen de onderzoeken nu gelezen worden als een staalkaart van de mogelijkheden die er zijn om literatuurwetenschappelijke vragen te onderzoeken. Het bewijst dat er geen onoverbrugbare kloof is tussen de 'zachte' letteren en de 'harde' cijfers. Niettemin is dit nog steeds een niet te onderschatten kloof in de praktijk en opleiding van literatuurwetenschappers. Verdaasdonk moet hier zeker als een pionier gezien worden, die zonder enige formele training zijn weg vond in het landschap van de statistische methoden.

8. Dit 'Ten geleide' heeft onbedoeld het karakter gekregen van een anatomische les over een wetenschappelijk oeuvre, een denkproces dat onvoltooid is gebleven. We hebben de snijvlakken bestudeerd die Hugo Verdaasdonk gekerfd heeft in de literatuurwetenschap. De literatuurwetenschap ontwikkelt zich ondertussen verder en de toekomst moet uitwijzen of Verdaasdonk's sneden slechts littekens nalaten of dat zij chirurgische

ingrepen blijken te zijn die de overlevingskracht (*fitness*) van de literatuurwetenschap bevorderen. Wij zijn ervan overtuigd dat Verdaasdonk problemen heeft aangestipt in de methodologie en praktijk van de letterkunde die uiterst relevant zijn nu de financiering van het wetenschappelijk onderzoek in toenemende mate afhankelijk is van internationale samenwerking en projecten met instellingen uit het maatschappelijke veld. Hoe kan de letterkunde kennis verwerven die relevant is over de grens van het taalgebied en buiten de muren van de opleidingen?

Jos Joosten

Wouter de Nooy

Gebruikte Literatuur

Anbeek, Ton. 'De betekenis van Merlyn'. In: *Nederlandse letterkunde* 6 (2001): 1-12

Bourdieu, Pierre. 'The field of cultural production, or: the economic world reversed.' In: *Poetics*, 12 (1983), 311-356

Franssen, Piet. 'Hugo Verdaasdonk: Literaire kwaliteit is het resultaat van gedrag.' In: *Literatuur*, 7 (1990), afl. 3 (mei-juni), pag. 149-154

Goedegebuure, Jaap en Odile Heynders. 'Op de grens van literatuurwetenschap'. In: *de. Literatuurwetenschap in Nederland: een vakgeschiedenis*. Amsterdam: AUP 1996: 119-134.

Joosten, Jos. *Lijnen en breuken. Een keine historisiche beschouwing over het Nijmeegse Instituut Nederlands*. Nijmegen: Vantilt 1998

Knapen, Michel. "'Ik sta bij Bourdieu intellectueel in de schuld": interview met Hugo Verdaasdonk'. In: Michel Knapen. *De bron en de stroom: 25 hoogleraren over hun grote wetenschappelijke voorbeeld*. Tilburg: Tilburg University Press 1995: 237-245.

Kobus, Sonja. 'Voorbij *Merlyn* en formalisme: een niet-ingeslagen weg?'. In: *Spektator*, 24 (1995), afl. 2, pag. 103-119

Lindenberg, Siegwart. 'An assesment of the new political economy.' In: *Sociological Theory* 3 (1985): 99-113.

Mathijssen, Marita. 'Gezwollen onweer'. *De groene Amsterdammer/Literatuur*, 129 (2005), 1, pp. 52-55

Vaessens, Thomas. 'De mythe van Merlyn. "Merlinisme" in literatuurkritiek en -onderwijs'. In: T. van Deel e.a. (red.), *Kijk op kritiek. Essays voor Kees Fens*. Amsterdam 2004, p.170-185 en p.301-303.

Van Rees, C.J. en H. Verdaasdonk. 'Methodologie en literatuurbeschuwing'. In: Balk-Smit Duyzentkunst e.a., *Controversen in de taal- en literatuurwetenschap*. Wassenaar: Servire 1974 : 102-133.

Verdaasdonk, Hugo. 'Why The Sociological Turn of the Study of Literature is Not Innovative in Itself' In: *Canadian Review of Comparative Literature*, 24(1997), 57-62.